

ՀԱՆՊԻՏԱՆ ԳԻՒՄԱՐԱՐԱՆԱՅ

Դ. ՏԱՐԻ Է. ՀՐԶԱՆ

1865

ԹԻՒ 104. ՅՈՒՆՎԱՐ 15

“ ՄԱՄՈՒՂ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԱՀԽԱՐՀԻՆ ԼՈՅՍ Է, ԵՒ ՈՒՐ ՈՐ ԼՈՅՍ ԿԱՅ, ՀՈՆ ԿԱՅ ՆԱԵՒ
ՆԱԽԱՆԱՄՈՒԹԱՆՆ ՄԱՏԸ: Վ. ՀԻՒԿՕ

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայրան նամակներ.

Մեծահասակ.

Ժամանակ.

Ծանուցում.

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ՆԱԽԱՆԱՄՈՒԹԱՆՆ

Կ. Պօլիս. 23 Դեկ. 1864

ԼՂԻՒ ԾԱՆԿ

Երուսաղէմի Պատրիարքը դեռ ևս այս տեղէն
և պիտի մնայ մինչև որ Բ. դռնէն պատրիարքական
Պեթաք ելնէ, մինչև որ ԼՂԻՒՅԻՆ վարչութեան
կողմէն Երուսաղէմի կանոնադրութիւնը շինուի:
ԼՂԻՒՅԻՆ զուտ պաշտօնական ձև մ'է. երկրորդը
Սահմանադրութեան մի էական պահանջում, մա-
նաւանդ պատրիարքական պաշտաման մէկ կարևոր
կէտը:

Ըստ Սահմանադրութեան, ինչպէս որ զի-
տես, կանոնադիրը առաջ և ապա Պատրիարքը,
եթէ ներքին է ըսել, պիտի շինուէր, որպէս զի
ասանոր դործագրութեան հսկէ: Բայց անսխա-
տելի ընդհանուր ժողով մը, թերեւ կը յիշեմ թէ՛ ինչ
կերպով Պատրիարքը առաջ կարգել որոշեց և կա-
նոնը ետքի ձեռք: Պատճառ. որպէս զի ԼԹՈՒՐ
աւելի ևս թափու չիմնայ: Ըսի սնտոի նկատում
մ'էր, իսկ այն կիսատ ընդհանուր ժողովին կիսատ
որոշումն ալ անսահմանադրական: Երրորդի Պատ-

րիարքը առանց ձեռքը կանոն ունենալու անդործ
պիտի նստի, որով ԼԹՈՒՐին արդի վիճակը փոխ-
ուած չլինիր: Իսկ ընդհանուր ժողովին գիտնը
այն ատեն կտրուի ճամբայ մը բռնել ուղեց երբ
տեսաւ որ երեսփոխանները մէկ տեղ դումարելու
դժուարութիւն կայ: Հեռուէն դրով կարծիք հար-
ցուց այս մասին, և կարծեմ յիսուին չափ ձայն
դառնելուն պէս, նախապէս Պատրիարքը ընտրելու
որոշում ըրաւ: Դիւանին այս ոսկեղօծ հատը
ժողովուրդը կընց և իր այս անտարբերութիւնը
դեռ շատ բաներ ունի կընելիք. . . :

Ըստ պարագան, որ արդէն մոռցուած և կա-
րելի է աննշան թուի, յիշելովս՝ միտքս Պատրիար-
քին ընտրութիւնը աւելի և կանոնադիրը առաջ
շինել ըսել է բնաւ, այլ ապօրինաւորութիւն մը
նշաւակել, ապօրինաւորութիւն մը որ կրնայ ապա-
գային մէջ նորանոր անպատեհութիւններ ծնիլ:
Վասն զի եթէ այսօր կուսակցութեան պարագլուխ
մը ելնէ և ըսէ, — Կուգեմ որ պատրիարքը ԼԹՈՒ-
Րէն իջնէ կամ Քաղաքական ժողովը հրաժեշտ տայ,
հերիք է որ կերպով մը երեսփոխաններէն յիսուն
քուէ հաւքէ: Ըստ քուէները ընդհանուր ժողովին
վճիռը կազմելու չափ ուժ պիտի ունենան հարկաւ
վերագոյն յիշած օրինակին համեմատ, և հետեւա-
պէս Քաղաքական ժողովը պիտի լուծուի կամ ա-
նոր նախագահը դաժակիթի:

Օրէնք է որ ընդհանուր ժողով մը մեծ մա-
սամբ դումարուի, ներկայացած խնդրոյն վրայ խոր-
հի, խօսի, վիճաբանի և յետոյ քուէ տայ և որոշ-
է: Եթէ մեր երեսփոխանները կանխաւ ազգային
ամէն խնդիրներու տեղեակ՝ և ամէնուն կարծիքնե-
րը մտղէ անցած, դուռած և լուսաւորուած լի-
նէին, թերեւ ներքին լինէր նաեւ արտաքոյ կարգի

պարագայի մէջ խնդրել որ իւրաքանչիւր երեսփոխան իր նստած տեղէն կարծիքը կամ քուէն ղրկէ ուր որ անկէ, այն ատեն հարկ չէր լիներ նաև դաւառական երեսփոխանաց ներկայութիւնը այս տեղ, և կարելի է այս նկատմամբ ընտրուած չունին, և եթէ (Նստուած դիակէ երբ) ընտրուին, թերևս հեռագրով բանակցին:

Բայց քանի որ փորձով գիտենք որ մեր երեսփոխաններէն շատերը շատ նիւթերու վրայ կարծիք մը առանձին երկնելու կարողութիւն չունին, քանի որ ընդհանուր ժողովին մէջ մէկ քանի վարպետ գլուխներ և խօսուն լեզուներ կան որ ըստ քմաց ամէն բան կը մեկնեն և ստէպ իրենց համազման ուրիշները համոզելու տաղանդն ու զօրութիւնը ունին, 'ի հարկէ պարտ է որ երեսփոխանք իւրաքանչիւր խնդիր առանձին ուսանելէն ետև, կանոնաւոր ատեանի մէջ անոր վրայ ըստ կարի վիճին, որով սահմանադրութեան պայմանը կատարելէն դատ՝ կարծեաց ընդհարումն համադրում մը ստացած՝ և ասոր վրայ օրինաւոր և հիմնական որոշում մ'ըրած կը լինին:

Այլ Արուսազէմի վանուց կանոնադրութիւնը, որով պիտի կառավարէ պատրիարքը զմիաբանութիւնը, ո՞վ պիտի շինէ: Այդորոնական վարչութեան խառն ժողովը և պիտի վաւերացնէ զայն ընդհանուրը: Ա'իմանամ որ արդէն այս կանոնադրին խմբագրութեան կը պարսպին և մի անօրէից խորհուրդին, եթէ կայ, նոյնպէս Սիւրբանութեան կամ Պատրիարքին կարծիքը հարկաւ պիտի խնդրեն այս մասին:

Եթէ իմ կարծիքս հարցունող լինէր կամ եթէ ազգային ժողովներու մէջ, որոց մէջ օտար եմ, ձայն ունենայի, պիտի առաջարկէի որ կանոնադրութիւնը չի շինուած Արուսազէմի վանքին բարոյական և նիւթական վիճակը բնառուի (1), մեր վանական հաստատութեանց գրութիւնը և ոգին, որ բոլորովին տարբեր է եւրոպականէն, (ինչպէս որ Օսմանի հաստատուց Սեֆեանյէ դէմ, թէև կը փափաքէի որ տեղ տեղ Այվազեան վարդապետին կասկածելի վկայութեան վրայ չկոթնէր իր օրինաւոր դատը պաշտպանելու համար (2)) լաւ մը

1. 'Այն առաջարկութիւնը արդէն Օսմանյէ ալ ըրած է պատրիարքի ընտրութենէ առաջ:

Ծ. Խ.

2. Արդոյ նամակագիրը կը հրաւիրուի կարգաւոր Սեֆեանյէ դէմ՝ մեր դրած երկրորդ պատաս-

հասկցուի և ապա դորձագրելի մի բան յօրինուի և ոչ մտացածին կամ Սիւրբան:

Ազգային վարչութիւնը, որ այժմ մութին կը դործէ և շատ ու շատ կը դործէ, կըսեն, պէտք է որ յատուկ քննիչ մը ղրկէ 'ի Ս. Արուսազէմ. քննիչ մը որ ասկէ առաջ լուսահողի Յովհաննէս Պատրիարքը հրաւիրելու, և սահմանադրապէս երեք պատրիարքայուները ընտրել տալու համար ղրկուած հրաւիրական և քննիչին չնմանի, քննիչ մը որ ոչ Տէր Հիւսէօս Պէյ և ոչ Գալուստ պատուելի լինի, որ չքննուի և չփորձուի, իմա չապականի, և ինքն ալ միաբան չի դառնայ, քննիչ մը որ Ազգին օգուտը սիրող, հմուտ, բանիւրուն և ունեւոր մէկը լինի, որ վանքին ամէն հանգամանքը անաշու և անհաշտ աչօք քննէ, որ միաբանից իրիկը ձկնիկը զննէ, որ վանքին ելքն ու մուտքը, թէ՛ սրբազան և թէ՛ անսուրբ իրերը, նիւթական արգի կարողութիւնը հետազօտէ, հաշուէ և բոլոր այս կարեւոր կէտերուն վրայ գինքը ղրկողին տեղէ կազիր մը սայ: Այս քննութիւնը ոչ միայն շինուելիք կանոնադրին հիմ պիտի բռնուի, այլ և նորընտիր պատրիարքին առաջին քայլը և արտաքին փափաքը պէտք է որ լինի, եթէ իրօք կը փափաքէ յոյց տալ Ազգին ինչ որ է վանքին արգի վիճակը, զոր կողքայ, և ինչ որ պիտի լինի յուսադիր վիճակը, զոր կը խոստանայ 'ի հարկէ երբ վարչութեան աջակցութիւնը ստանայ: Այս աշխատութեան առաջին փորձը պիտի լինի առաջարկած քննութիւնս. քննութիւն մի, զոր սահմանադրութիւնն ալ կը պահանջէ:

Արդ՝ քանի որ վարչութիւնը անոր ուժովը իրաւունք ստացած է հաշիւ պահանջել միաբանութենէ երբ որ կամի, տրուելիք հաշուին օրինաւորութիւնը և ճշգրտութիւնը ինչպէս կարող պիտի լինի վաւերացնել երբ վանքին ներքը գուրը, եւ լաճն ու մտածը 'ի մօտոյ քննած չըլինի կանխա:

Այս առաջարկութիւնս իմն չէ, արդէն շատերը բրած են, և հիմա ալ ընող կայ. այժմ այս ընողը չի քարկոծուիր, անհաւատ չի կոչուիր, վանքին դանձր, որ արդէն պարսպ է, թալել տալու ամբաստանութեամբ չի հաւածուիր, Պաշաբաճ իբր ճիւղաւ աչքին չեւեւի: Այսինքն այժմ սուրբ Յակոբայ վանքը սահմանադրութեան առջև անառիկ և անհպելի դղեակ մը չէ, վասն զի այժմ

խանը ուրկէ պիտի հասկնայ թէ մենք ինչուն և ինչ գիտաւորութեամբ Այվազեանին վկայութիւնն ալ մէջ բերած ենք:

Ծ. Խ.

վանահայրը Ասայի Ապիսկոպոսն է, որուն խորհուրդովը վարչութան կը պատկանի հիմնովին մտղել, շաղել, սրբել միաբանութիւնը, վերականգնել տաճարը, անոր իրաւունքները ձեռք բերել և այնպիսի կանոնադիր մը շինել որ սահմանադրութեան համաձայն և վանուց վիճակին յարմար և արդիւնաւոր լինի :

բարեկամք

ՎՐՈՅՐ .

Յ. Գ. Երուսաղէմի փոխանորդ Սահակ Ապիսկոպոսը պատահամբ մը տեսայ. դունատ, նիւհար և աչացը լոյսը մարած էր. անպատում վիշտով մը ճակատը խորշոմեր էր : Ո՛հ, մեծ մարդ, այս վիճակին մէջ պիտի չտեսնէի դքեղ : Անջի իրիկուն ալ անոր վրայ երազ մը տեսած էի, զոր պիտի պատմէի անոր եթէ հետը մտերմութիւն ունենայի : Կերազէի որ Սահակ եպիսկոպոսը մեծահատոր զիրք մը կը յօրինէ որուն նպատակը պիտի լինի ապացուցանել թէ՛ Ազգը սխալած է Երուսաղէմի պատրիարքի ընտրութեան մասին և թէ ինքը այս պաշտօնին նախասահմանուած էր ՚ի վերուստ : Այս զիրքը Ասայի եպիսկոպոսին կը նուիրէ : Ասայի եպիսկոպոսը նուէրը սիրով կընդունի և փոխարէն անոր ձեռքը զիր մը կտայ : Սահակ եպիսկոպոսը զիրը կը բանայ և կը կարգայ սա խօսքը : — Ազգին ձայնը՝ Կախախնամութեան ձայնն է որ զիս կոչեց : Տո՛ւր փոխանորդութեանդ ՓՈՒՅՐԻՅ հաշիւը և ճամբայ ելի՛ր : —

Եթէ երազագիտութիւն ունիս, մեկնէ՛ սա եփաղս, խնդրեմ :

Վ.

Կ. Պօլիս. 23 յուլի. 1864

Տեսայ, այո՛, հրաշագործ վարդապետն ալ տեսայ, նոր շնորհ, նոր լոյս, նոր եռանդ. զգալ կարճեցի : Ո՛հ, ի՛նչ սքանչելի դէմք, ի՛նչ հանձարեղ զուլա, ի՛նչ հիանալի լեզու : Ի՞նչպէս նըկարագրեմ անոր աննկարելի յատկութիւնները. ի՛նչպէս պատմեմ անոր անպատմելի գործերը : Մանկութենէս ՚ի վեր այս հրաշագործին անունը կը լսէի և անգուսպ փափաք մը կը տածէի զանի տեսնելու : Տեսածս լսածիս մօտ ոչինչ է : Պէտք է, պէտք է տեսնել այս վեղարը, որուն շարժմամբը լեռները կը շարժին, տէրութիւնները կը վրդուին, ազգայինք կը փրփրին, ազգային ժողովները

իրար կանցնին, լրագրները իրարու զլուխ կը պատուեն, Ապիսկոպոսներն անդամ իրենց տեղէն կը թնդան և Ազգը կենէն կենէն կը նստի :

Կը հաւատմս. այս պաշտելի մարդը երեք տարիէ ՚ի վեր կը հալածուի և այժմ՝ դատաւիէտ կը տառապի. յանգիմանութիւն, բանտ, աքսոր և մինչև անդամ մահը իր աչքին խաղալիկ կերեկին : Փշած տեղը ալէկոծութիւն կը հանէ : Ազգային Քաղաքական և Կրօնական ժողովները, Պատրիարքը, Աթոռիկոսը, ի. դուռը շանթեր կարձակեն ասոր գէմ. նա կը ժպտի. նա սար, ձոր, անդունդ և ծով կանցնի. ամէն տեղ է և միշտ նոյն տեղը կը տեսնուի, միշտ թշնամիները որ մեծ մեծ կը ջարդեն, ամօթապարտ ձգելու, իր առաքինութիւնները արեւուն պէս երևան հանելու պատրաստ կը գտնուի : Միթէ դրամ, սուր, վառօդ ունի՞ս մարդը. — Ոչ, իր զէնքը հրաշագործութիւնն է :

Հրաշագործը Կ. Պօլիս անվրդով կուգայ, և մինչդեռ վարչութիւնը կը խոսովի, ահա որո՞ւր ինքնին թաղարդը ինկաւ, կըսէ ու զայն ՚ի դէպք արդիւնէրու, ինչպէս որ Մատթէ ՚ի պաշտօնէ գրեթէ էր, կորուչէ. նա նոյն միջոցին ի. դուռը առօք փառօք նախարարաց հետ տեսութիւն կընէ : Պատրիարքը ահ ու դողով ու կէս բերան կը հլաւիրէ հրաշագործը որ հրաշք գործելէ դադրի ու պատրիարքարան դայ, այս է, պատուաւոր բանտի մը մէջ. նա միշտ ազատ ու սիղաճէմ կը ճեմէ, ու որու դուռը որ զարնէ, դռները կոճակի վրայ կը բացուին : Դու ամբաստանութեան տակ ես, կը փսփսան ականջին. ես ալ դատի համար եկայ կը պօռայ հրաշագործը, և այնպիսի անվեհեր ճակատ մը կը ցուցնէ որ կարծես թէ ինքը պաշտօն ունի իր դատաւորները դատապարտելու :

Իսկ Կրօնական ժողովը այս փորձանքը իր վերայէն կը թօթուէ կը նեւէ առանց անարատ մնալու : Տաս անգամ յանձնաժողով կը կազմուի որ հրաշագործը փորձեն, քննեն, տաս անգամ կը փորձուին և ղինաթափ յետս կընկրկին : Ո՛հ, միթէ որբապղծութիւն չէ՞ հրաշագործ մը քննութեան տակ ձգել. միթէ հրաշք մը ստուգելու փորձ մը անբարշտութիւն չէ՞. . . . : Ուրեմն ինչո՞ւ համար դեռ հոս է և ոչ իր բնական վիճակին մէջ, որ է Քիւրախտան :

Ահա ասի ինծի հանելուկ մ'էր. հրաշագործ մը միշտ սուրբ է, հետեւապէս միշտ ազատ և անպատժելի : Այս հանելուկը լուծելու համար մանաւանդ՝ ահա և ականածութեամբ հրաշագործին մօտ պացի, զանի ողջունեցի : Իր ոսկրուտ ձեռքը եր-

լընցուց այնպէս որ պահէնէմ: Սոսկում մ'եկաւ վը-
րաս. քոյլ մը ետ առի. չիշխեցի իմ անսուրբ շուր-
թերս անոր սրբանուէր մատանց հպելու, որուն
մաքուր և թափանցիկ ըզուներ անշուշտ օրին մէկը
մատուների ուժ պիտի ստանան: — Չէ, ըսի, չեմ
արժանի տյո՛ղ շնորհաց. շատ է ինձ գգեղ տեսներս:
Իմ միակ հոգս է արդի վիճակի իմանալ և աղէ-
տիցդ նկարագիրը խնդրել: Ա՛ն քեզ Հայէ՛ մը,
ըսաւ, որուն մէջ պիտի տեսնես իմ սիրտս, միտ-
քըս և գործս և որուն նոր յաւելլած մ'ունիմ
ընելիք:

Հայի ըսածը զիրք մ'էր, սուրբին հեղինակու թիւնը: Բացի, թերթերը քրքրեցի ու շատ մը անորոշ, կտրուկ խօսքեր, Սուրբ դոց վկայութիւններ, առակներ, ածուխ, զիշերահաւ, թիւթեռ, մոռն ու մոսյլ գտայ խառն 'ի խուռն: Այս հայլին շատ մրոտ ե պղտտ է մտածեցի, և Սանդո-Բանթոն Տօն Գիշօթի երանելի սպասաւորը յիշեցի, որ միշտ սովոր էր իր տիրոջը հետ առակով խօսիլ: Աւստի դարձայ հրաշագործին ըսի. — Կաղաչեմ, Հայիկէ աւելցնելիք մասդ քիչ մը աւելի պարզ զրէիր որ ինծի պէս ակարամիտ անձինք հասկնան. — Հոգին սրբոյ շնորհը վայելողը զայն կը հասկնայ, պատանխանեց: Սիթէ մարդարէից դու չակութիւնները, Քրիստոսի ամէն առակները և առածները ժողովուրդը կիմանա՞ր. միթէ Հովհաննույան խոսիւթիւնները Հայիկէն աւելի իմանալի են: Օրմը պիտի գայ եր Հայիկէ աշխարհ պիտի լուսաւորէ. այն օրը արդարներուն իշխանութեան օրը պիտի լինի:

Հրաշադործը իրաւունք ունէր, վասն զի զը-
րածը ինքն ալ չէր հասկնար և հայկէն վտեմու-
թիւնը իր մթութեանը մէջն է : Ուստի, սուրբին
հետ վիճելու տեղ, լռեցի, և խնդրեցի որ ինծի
բացատրէ իր գործերուն վիճակը : — Արդարեւ,
նամ, ըսի, ինչո՞ւ հրաշքով մը չես ազատի այս
տաղտկալի դասէն. դիւահար ըրէ՛ Թաղմէքը, և
լուծէ՛ Արօնական ժողովին վճիռը, զորովէ՛ ժողո-
վուրդը. . . . : — Արեւի թէ դու նոր կարծնաս,
ըսաւ խոժոռ. դիմքը հրաշադործը, և դեռ չես ի-
մացած իմ զործած հրաշքս : Գիացիր որ ես ան-
շարտ եմ, բայց կամաւ կը խոնարհիմ որ բարձ-
րանամ. արդէն հրեշտակները և ժողովուրդը զիս
իրենց սրտին մէջ (եթէ հրեշտակ մը սիրտ ունի)
և ձեռքին վրայ կը կրեն : Արօնական ժողովը վճիռ
մ'արձակած չէ ինծի դէմ, թէև կը պնդեմ որ ար-
ձակէ, և եթէ երբէք արձակէ, մեծ վիճ մը պի-
տի բացուի Ազգին մէջ : Արդէն Քաղաքական ժո-
ղով մը, որուն ատենապետէն քիչ մը սարսեղայ,

նստաբլ մեր մէջը, իմ խնդրովս դիւահարեցի և անհատաբար : Արօնականը իրեն կաշառակեր տամբաստանեցի. այս քարը մարտեց և դեռ երես ունի նիստ ընկելու և կոնգակներ գրեւու : Քիւրախտանէն ջատագովութեան գիրեր ուղեցի և ստացայ. Սարգիս և Գեորգ Լալիսկոպոսները ուղեցի որ դատըս քննեն. ուղածս եղաւ. Աթոռլիկոսէն ներս ման կոնգակ խնդրեցի և կոնգակը եկաւ. անօրէն դիւանասպետին նոր ի նորոյ դիւանատան ծակերէն հանած ամբաստանական գիրերը անվաւեր հրատարակեցի, և այնպէս պիտի լինին : Այսօր ալ կը պնդեմ որ Արօնական ժողովը զիս աղաչէ որ իմ կրկին հոգեւոր առաջնորդական պաշտօնս վերստին վարեմ, և իր աղերսը պիտի ընդունիմ : Իսկ այնուհետեւ ես պատուոյ դատ մը պիտի բանամ անոր դէմ : Աստուծոյ փոքր բաներ կը կարծես. ո՞ր եկեղեցականդ, ո՞ր քաղաքագէտդ կարող է առջևս ելնել : Եւ դեռ կան մարդիկ որ իմ զօրութեանս վերայ կը թերահաւատեն. . . . :

Բարեկամ, այս խոսքերը Հայէկէ՛ն աւելի պարզ
դուայ և համոզիչ՝ եթէ սառու դռնն : «Եկառեցի նաև
որ հրաշագործը սքանչելի խաղ մը կը խաղայ և
մրցանակը սկիտի տանի կարծեմ՝ և եղի պէս ջրին
երեսը պիտի ելնէ :

Ուրեմն ըստ թիւն. նայինք այս հրաշալի կա-
տակը ո՞ր պիտի յանդի. նայինք սա սրբազում մար-
դրօնական ժողովը ի՞նչ պատգամ պիտի տայ. թող
դայ պատգամը որ ամէն մարդ գիտնայ թէ հրաշա-
ստօր ընկած է ան ի՞նչ թէ ոչ պերճանական:

Առ այժմ հրաշագործին աղօթից նուիրելով
Օհաշէի, Սնամ բարեկամի

ԿՐՈՅՐ

4. April. 28. April. 1864

፲፯ኛው ዓመቱ

Քսենի անհամբեր ես : Միթէ կարելի՞ է ժա-
մանակիս ամէն ազգային խնդիրները մի քանի նա-
մակի մէջ ամփոփել . միթէ հնամբէ Պօլսի պէս
տեղ մը ամէն բան տեսնել , գիտել և կշռել :
Ո՛հ , չէ , օտարական մը տաս քսան տարի անդամ
նստի այս տեղ , դարձեալ օտար է , տղէս և նո-
րեկ , վասն զի երկիրս տարասեռ տարերայ օրե-
ւանն է : Հոս Արևոս մը , Հերթիւլէս մը , Պրա-
սոս մը լինիս , դարձեալ աչքդ անորոշ և նսեմ
անարկաններ պիտի տեսնեն , ուժդ ընդունայն պի-
տի վատնի , ոսկիդ հովին պիտի ցրուի , վասն զի

հոս հաղորդակցութիւնը դժուարին, ընկերական յարաբերութիւնները անկայուն, անհիմն և ուր ուրեք դադանք են. ազգային ոգի, հետաքրքրութիւն և մաւառ բանակցութիւն հաղուադիւտ են. մինակ օրական շահ, կին, թուղթ, դինի, նարա, սուրճ և ծուխ բնակչաց մեծագոյն մասին զբաղմունքը կը կազմեն:

Իսկ Օսմանի ուրիշ գերք, ուրիշ հեշտութիւններ ունի. մեր բնիկ փոքրիկ երկիրը ուրիշ համ հոտ ունի, ուրիշ հով մ'ունի, որ թէև միակերպ կը բուրէ, թէև մի և նոյն բաներու վրայ լըյը կը ծաղի ամէն օր և նորանոր իրերէ գուրկէ, սակայն դարձեալ անոր օգը սիրտդ կը բանայ, անոր ջուրը աւելի անուշ կ'ոյտ, անոր ծաղիկները աւելի փայլուն և օրհորդները աւելի հրապուրիչ, թեթեալաբոյ, շնորհալի են, և թող շատ գեղեցիկ չլինին: Այդ տեղ քայլ մ'առնուս, բոլոր քաղաքը կը բոլորես, ձայն մը հանես, մը տերիմ և ուսումնական տկումրդ կը կազմես, դեղջական դասանքի մը տեսնը թէ սիրտդ գրաւէ, իսկոյն շողիին ուժովդ դէպ' ի լեռ ու ձոր կը թըռիս և յանկարծ զմայլելի և դալար արտի մը մէջ կը դանուիս. ուր որ ընկեր և ընկերուհի թե թեի տուած ասդիս անդին կը վազվզեն, օգին պայծառութիւնը կը վայելեն և օրն է կանցունեն:

Եթէ սիրուհիդ տեսնել ուզես, սիրտիդ մէջ այս իդէա այն ինչ կը ծնի, թէև այսպիսի իդէ մը մշտածին է, անոր կենդանի նկարը առջևդ կը զբտնես: Իսկ այս տեղ մղոններ կը քալես կամ կը նաւարկես, ու տակաւին նոյն տեղն ես. ծանօթ մը տեսնել ուզես, ամիսներ կանցունես և չփնտում ծանօթդ կամ անծանօթդ, և նոր իրեր կը տեսնես, արեւելք կոյս երթալ բազմաս, ինքզինքդ հիւսիս կը դանես. զուարճութեան գիմես, թշուառութեան կը հանդիպիս, և եթէ բնակարանէդ առտու մը ելնելէդ ետև՝ քանի մ'օրէն տուն դառնաս, նա մանաւանդ ձեռքդ, ոտքդ չի կտրած և դիակի պէս չի դառնաս, դարձեալ ինքզինքդ պէտք է որ բարեբաղդ համարիս. ինչպէս որ քաջ գետես, կեանքը խիստ աժան է այս կողմը:

Այդ տեղ քաղքիդ մէկ խորը շուկ մ'ենէ, շուկան սակ մը պատռի, մարդու մը ոտքը սահի, Ռադալիս խորհուրդին մէջ պատահմամբ որոշում մը լինի, Կեսրոպեան վարժարանին աշակերտի մը քեթը արիւնի կամ վարժապետի մը քունը կոխէ, դաս տալու ատենը, խաչկալին գոյնը փոխուի, երկու բարեկամի մէջ աննշան վէճ մը պատահի, հարս ու փեսի մէջ փսիսութիւն մ'անցնի, սիրահար և

սիրուհի մէջ հառաչանք մը յօգս ցնդի, օրհորդի մը մատը նոր մատնի մը փալիլի, պարտէզիդ մէջ տերև մը շարժի կամ ծաղիկդ ծուռ բուսնի, այս և ասոր նման դէպքերը, որ ընդհանրապէս մեր քաղքին նշանաւոր դէպքերն են, երկու բոպէի մէջ դուն կիմանաս և հինգ բոպէ առաջ ժողովուրդը իմացած կամ դուշակած կը լինի, և քանի մը շարժումն խօսքի նիւթ կտայ:

Իսկ հոս ամբողջ թաղեր կործանին, իրարու տուն փլէն, մարդիկ խումբ խումբ ծովամահ կորնչին, ազգային ժողովները Ազգը առնեն ծախեն, Մահմանադրութիւնը ըստ քմաց զորագրեն, դըպրոցները աւերակ դառնան և եկեղեցիները ամայի, մեծ մարդիկ լիաձեռն ոսկի թափեն, ապարաններ նոր նոր դիրքեր և լրագիրները հաղարումի կուրեր, դարձեալ այսպիսի նշանաւոր բաները, եթէ երբէք պատահին, օրեր անցնելէն ետև, հազիւ թէ քանի մ'անձանց հետաքրքրութիւնը կրնան շարժել և անտես անցնիլ:

Ուստի ինչպէս դուք չունիս և կը պահանջես որ մանր պարագայիք զրեմ քեզ թէ արդի ազգային ժողովները ինչպէս կը քալեն. — Ե՛հ, մերթ կրիայի և մերթ կայծակի պէս: — Թէ կեդրոնական վարչութեան ճիւղերուն մէջ ծագած վէճը ի՞նչ բանի վրայ հիմնեալ է: — Բնէ, անձնական կիրքի վրայ: — Թէ գաւառական վարչութիւնները երբ պիտի հաստատուին: — Օր օրէ, երբ սահմ. զործագիր յանձնաժողով ըստաւը, որ գործ տեսած չունի, արթնայ: Թէ Մուշի խնդիրը ո՞ր մնաց. — Հա՛, հա՛, ուր որ էր ասկէ երեք տարի առաջ: Թէ Ուլիոյ խնդիրը ի՞նչ լուծում առաւ. — Լուծութիւն առնելու է: Թէ ազգային ընդհանուր տուրքէն ո՞րչափ ստակ հաւաքուեցաւ. — Վայ, վայ, դեռ և ոչինչ: Թէ ուրեմն աղդին հիւանդանոցը ինչպէս կ'ապրի. — Տղրուկի պէս Ազգին բոլոր եկամուտները ծծելէն ետև, դեռ անկուշտ է և չպիտի կշտանայ մինչև որ Ազգին դուխը չուտէ: Թէ Իսկիւտարի գերեզմանատան դատը ի՞նչ արգիւնք տուաւ. — Ազգը վրայ տուաւ: Թէ Կոր Գիւղի եկեղեցւոյն աբան, որ ճիւղաբիւրիներն վրայ եր և սրուն կէսը իբր ճահիլ կը պահանջուէր երեք տարիէ 'ի վեր ո՞ր մնաց. — Իր առջի տեղը կեցած է, բայց տէրը անյայտ: Թէ Չարսանճախի հարստահարիչ Դեբեկէիները արժանաւոր պատիժ պիտի կրեն. — Այո, երբ նորէն հարստահարեն: Թէ Հաճինի Հայերը ի՞նչ ջոկ մէջ են. — Արեան: Թէ Պօլի մերազնեից բարքը, վարքը և ընթացքը՝ ընկերական և ազգային, ինչպէս են,

թէ թէ բայց կերևի թէ այս հարցմանց վերջը պիտի չբերես :

Լաւ, ուրեմն բացէ 'ի բոց կը կրկնեմ որ այսպիսի և ասկէ ասելի կարեւոր ազդային նիւթերու վրայ խօսելու և խորհրդակցելու համար ժամանակ կուզեմ : Ըստ որում եթէ բանս դործս ձգեմ և անմիջապէս մէկ դրով քու կամքդ, թէ և ազդողութեամբ, կատարելու փափաքեմ անդամ, դարձեալ չեմ յաջողիր : Պէտք է շրջիլ, պաշտօնական մարդոց հայիլ, ընկերութիւններ յաճախել, արտաքին թղթակցութիւնները սպասել և հետ զհետէ այս պէս թուղթ մըտաւել :

Այս այսպէս գիտնալովդ .

Մնամ բարեկամդ

ՎՐՈՅՐ .

ՄեծՄԱՐԷՆ

Լրացիրքեր կան որոնք առանց նախատելու չեն կրնար վիճարանիլ : Ասոնց մին ալ ՄեծՄարէն է, որն որ մեր այս կարծիքը նաև Դաւիթն պատասխան մը չնորհեցելու առթիւ կը հաստատէ՝ զայն անարգութեամբ, նախապաշտօնական և պարտաւարական մէջ տեսնել կարծելով և իւր ընթերցողաց քաղաքավարութեան նոր ապացոյց մը տալով : Ինչպէս այրելը պատասխանել չէ, նոյնպէս և թշնամանելը տրամաբանել չէ : Թշնամանքը փառն զէնք մ'է և անարժան դործածուի գէթ մեզի համար : Մի և նոյն զէնքը մենք ալ ՄեծՄարէն գէթ չենք դործածեր, ոչ թէ վասըն զի օրէնքը թոյլ չտար, այլ վասն զի չենք ուզեր նմանիլ մեր հակառակորդին և վախճալ իւր այս զինուոց շառաչիւնէն որ մեր ծիծաղը կը շարժէ, զէնք մը, որոնցմէ արձակուած գնտակները չեն կրնար հասնիլ ուր որ անահ և անարատ կըստ պատէ մեր անձնական պատիւը :

Տեսնենք ուրեմն թէ ՄեծՄարէն ինչեր կառարկէ Դաւիթն եւրոպական վանքերու նկատմամբ զըրած յօգուածին :

Այս կրօնական հաստատութեանց յոռի գրութիւնը նկարագրելու ատեն այլ և այլ օտարական հեղինակներու վկայութիւնը յառաջ բերելով յիշած էինք նաև Վենետիկի վանքի կանոնացոյցն ազդանիքները, զորոնք Այվազեան վարդապետը ե-

րեան հանած էր, և զորս ՄեծՄարէն չընդունիր՝ սոր դասալիք մ'ըլլալը յառաջ բերելով :

Ստոյգ է թէ Այվազեան վարդապետը երեսուն տարի սեւազգեստներու բանակի մը ծառայելէն ետք իբր դասալիք հեռացաւ վանքէն և մասնաց անոր ռազմական, — ըսել կուզեմ վանական գործողութեանց զազանիքը և յատկապիծը :

Խնդիրը ինչ բանի վրայ է. յայտնուած զազանիքներուն ստոյգ կամ անստոյգ ըլլալուն, թէ յայտնողին դասալիք մ'ըլլալուն վրայ է : Յայտնի է թէ խնդիրը զազանիքներուն ստուգութեան կամ անստուգութեան վրայ է :

Արդ դասալիք զինուոր մը երբ իւր զինակիրներուն կարգը կը թողու և հակառակորդի մը կողմը կանցնի, իբր մասնիչ որչափ ալ գնդամահ կորնչելու արժանի ըլլայ, իւր յայտնած զազանիքները կրնան ստոյգ և ճշմարիտ ըլլալ : Վենետիկի վանքին կանոնացոյցին իրեն համար զազանիք մ'էր, և դասալիքէ մը 'ի զատ ոչ ոք կրնար երեան հանել զայն :

Այվազեանի այսպիսի մատնութիւն մ'ընելը օրինաւոր էր .

— Այ .

Բայց յայտնուած զազանիքը մատնութեամբ յայտնուելուն պատճառաւ ստոյգ ըլլալէ կրնար դադրիլ .

— Կոյնպէս ոչ :

Դաւիթն իրաւունք ունէր ուրեմն Այվազեանին վկայութեան վրայ կոթնիլ, նախ վասն զի Վենետիկի վանքին ներքին կանոնացոյցին հարկաւ անոր անհաւատարիմ միաբաններուն մէկուն մատնութեամբը միայն կրնար երեան ելնել, երկրորդ վասըն զի Վենետիկի վանքը փոխանակ բողոքելու և Այվազեանին դրածները հերքելու՝ լռեց երբ հրատարակուեցաւ Ուրուսիքը¹ :

Բայց ՄեծՄարէն Դաւիթն Բարէ պարտաւար և շատ պարտաւար և արդար, կըսէ, Այվազեանին չար ծառ և հետեւաբար բարի պտուղ տալու կարող չըլլալ, նաև եւրոպական վանքերուն փառաւոր վիճակը և կրօնաւորաց բարեպաշտութիւնը այսինքն բարի պը-

¹ . Ուրուսիքն պարունակութեանց ստոյգ ըլլալուն զլիաւոր ապացոյցներուն մէկն ալ սա է որ զիւրքը հրատարակուելէն ետք ծախու չելաւ և հազիւ հազ քանի մ'օրինակ մնաց հասարակութեան մէջ :

տուղ և հետեւեալ ծառին այսինքն կանոնաց բարի ըլլալը հաստատել ուղեւով:

Վկայութիւնը բոլորովին բարոյական նշանակիր մ'ունի, մինչդեռ Սեփական նիւթական և մշտականի նկատմամբ դործածել կուզէ զայն:

Սակայն նոյն իսկ այս վկայութեամբ Սեփական քանի որ արտաբանական շարժումներ երևան կենեն. ինքն ինքն կ'ենեալի վանքը բարի ծառ մ'է, ինչպէս կը պնդէ Սեփական, ըսել է թէ մի միայն բարի պատու կը ներար արտաբերել այն. Ըրդ կը հարցընենք. — Ըրդ կ'ենեալն ո՞ր ծառին պատուն է, և ի՞նչ քանի պատու է: — Վկայութիւն վանքին պատուն է, և տեսակն ալ անմարտելի, ըստ որում քանի որ Սեփական քանի որ բաւ ծառը չար պատու կուտայ եղեր, դարմանք է արդեօք երբ չար ծառն ալ բարի պատու տայ, այսինքն դառալիք մը ճշմարտութեան արձագանգ ըլլայ:

Եւ միթէ Վկայութիւն վանքին արտաբերած բարի պատուները միայն Սեփականն է. ուր թողունք այն զիրքերը, որոնց մեծագոյն մասը յիսուսեան ոգով շարժուած և թունաւորուած է. ուր թողունք միտքաններու մեծագոյն մասին բարոյական սրբութիւնը, զոր արդէն կը ճանչնանք. . . . Ուր թողունք Հայ ազգին յառաջագիմութեան նկատմամբ անոնց ցոյցոցած անձնուրութիւնը, որուն մշտաբարբառ վկայ է Սուրբատեանին հրատարակը: Եւ, եթէ ասոնք են բարի ծառին բարի պատուները, խոստովանելու է թէ Վկայութիւն վանքը արդարեւ քանի որ ծառ մ'է:

Բայց Սեփական նաեւ ըսել կուզէ.

« Ըստ Սեփական վկայութեան քանի որ Եւրոպայի վանքերը հարուստ և միաբանները դիտուն են, ուրեմն իրենց կանոններն ալ բարի են »:

Ո՛հ, խորագէտ՝ Սեփական, ո՛հ, նիւթական և մտական հարստութիւնը կընայ նաեւ չար ծառի պատու ըլլալ:

Վանքի մը իրական փառաւորութիւնը և սրբաւորութիւնը իւր միաբանից անարատ բարոյականութիւնը և կրօնաւորութիւնն է, և ճշմարիտ բարոյականութիւնը աղքատութիւնը և մարդասէր միաբանութեան մը վրայ պարտ կը գնէ հաւքածը յօգուտ հանրութեան ծախք ընել և ոչ թէ գիղել: Եւրոպայի վանքերը փոխանակ ծախք ընելու՝ դիզած են. ահա անոնց հարստութեան պատճառ. Եւրոպայի վանքերը գիղել կարենալու համար՝ տիրելու և տիրել կարենալու համար՝ դիտնալու կը կարօտեն. ահա անոնց դիտութեան պատճառն ալ: Ուսկէ կը հետեւի թէ չար ծառը, քանի որ բարոյապէս

բարի պատուարտագրած չունի, — և Սեփական նախորդ թիւերուն մէջ այս ծառերուն բարոյական պատուներ արտաբերելու մասին սրբաւորութեան ըլլալնին հաստատած ենք, — կընայ եղեր նիւթական և մտական բարի պատուներ արտաբերել: Միթէ աշխարհիս ընկերային պարտեղին մէջ չկան այնպիսի չարաւոր մտա ծառեր որոնք նիւթապէս բարի պատուներ տան. միթէ տեսնուած չեն յաջողակ և մոլի մարդեր, որոնք անբաւ հարստութեանց, ճոխութեանց և փառքի տէր եղած են. միթէ չկան այնպիսի անձեր որոնք յանուն անձնական շահու իրենց միտքը մշակած ըլլան. միթէ ժողովութեանք աւելի հմուտ և խորագէտ մարդեր գտնուած են միջին դարէ ի վեր. ո՛հ, եթէ Սեփական իշխող քանի որ Սեփական մը կը նշմարէ մեր այս առարկութեանց և փաստերու մէջ, կը պարտաւորինք հաստատել թէ այս մասին իւր տրամաբանական ծառն ալ ոչ նուազ քանի որ պատու է:

Միւր յարդի պաշտօնակիցը այս չափով չբաւականար և կը համարձակի նաեւ պաշտպանել իշխող հնազանդութեան այլանդակ և ժողովութեան վարդապետութիւնը, ըսելով թէ ամէն երկնային հրամաններու և ամէն կերպ կառավարութեանց խաբիսին է այն:

Կոյր հնազանդութիւնը ինքնաշարժ մեքենաներու մասնաւոր յատկութիւն մ'է և ոչ թէ բանական արարածներու:

Սեփական քանի որ կընդունի այս եսերելի սկզբունքը, ուրեմն կը պարտաւորի հնազանդել աւելի հրամաններու առանց քննելու, այսինքն կուրօքէն. ուրեմն իբր հոռմադաւական անիկա կը հնազանդի նաեւ բարին վերջին շրջաբերական կոնդակին, որն որ Սեփականը դառնուի մը պէս բռնել, Վկայութիւնի սպանդանոցը մատնել և խողխողել կերպով և որու գէմ նոյն իսկ Սրբաւորութիւնը և լուսաւորեալ Եւրոպան կը բողբեն. ուրեմն պարտաւոր է անիկա հնազանդելու ամէն ապօրինաւոր իշխանութեանց, նաեւ այն ամէ օրէնքներու զորս բռնամտութիւնը կընայ հաստատել: Բայց մենք այդպիսի վարդապետութիւն մը չենք ընդունիր, վասն զի բանաւոր և ազատ խղճի տէր ենք, և եթէ երբեմն կը հնազանդինք ապօրինաւոր իշխանութեանց և օրինաց, վճիռներու և հրամաններու, ոչ թէ կուրօքէն այլ բռնի կը հնազանդինք: Սովորութիւն չունինք կուրօքէն հնազանդելու և ոչ իսկ երկնային ըսուած պատգամներու, ուր մնաց մարդկային օրէնքներու և հրամաններու, որոնք կընան անիրաւ ըլլալ: Կը հնազանդինք երկնային պատուիրաններու, երբ զանոնք

լուսաբանելով կընդունինք իբր ճշմարիտ. կը հնազանդինք կամովին իշխանութեանց, երբ անոնց ժողովրդային զօրութեան օրինաւոր ներկայիչները ըլլալնին կը տեսնենք. կը հնազանդինք օրէնքներու, երբ կը քննենք և կը հասկնանք թէ անոնք արգարութեան վրայ հիմնուած և հանրութեան կամքովը օծուած են: Իսկ երբ մեր բանականութիւնը մեզ կը հրամայէ չհնազանդիլ, անտեսն սըրտազին կը բողբենք և բռնութեան առջև ակամայ խոնարհած քանթէ կուրօրէն անոր հնազանդած կըլլանք:

Մեծահասակ այս առթիւ ևս հռոմէականութիւնը կը ջատագովէ և այս կրօնքին հետևող կայսրերը, թագաւորները, իշխանները և ժողովուրդները համբել կուզէ դուցէ կարծելով թէ մեր դրածներուն պատասխան են իւր ըսածները:

Ինքզինքը մակրայ շաղկապի խմբադիրներէ վերադոյն կարծողի մը յարմար կերպ մ'է այս. սակայն կարծենք թէ Իւնիօն, Լը Տեֆ, Իւնիֆա Գալիֆա և ասոնց նման կրօնամուլ թերթերը պիտի տրամէին յոյժ եթէ դիտային թէ հռոմէականութիւնը ինչ տեսակ պաշտպաններ ունի Տաճկաստանի մէջ:

ԺԱՄԱՆԱԿ

Իւրաքանչիւր խմբադիր մասնաւոր նպատակաւ մը հրապարակ կիջնէ: Այս ազդին ծառայելու, այն մարդկութեան յառաջագիմութեան նպատակելու, մին դադափար մը պաշտպանելու, միւսն ալ անձնական շահը դիտելու համար: Առջի երեք նպատակը ունեցող քանի՞ օրադիր ունինք արդեօք. — Առ այժմ չենք գիտեր. սակայն անարժան նպատակի մը համար դրական ասպարէզը մոտնող և տարապարտ վըլվըլ հանող եթէ քանի մը թերթեր ունինք, հարկաւ ասոնց մին ալ ժամանակն է, հանդէս հայրենանուէր, զոր Իզմիրի մէջ մեզի հետ բաղմաթիւ երիտասարդներ չեն սիրեր, և որուն խմբագիրը սակայն մեր բարեկամն է: Ասիկա դուցէ զարի մեզի դէմ. հոգ չէ. իրմէ լաւագոյն խմբագիր մ'ըլլալու պահանջողութիւնը չունենալով հանդերձ, կը համարձակինք ըսել իրեն ինչ որ չուզէր լսել դուցէ: Ժամանակը իրեն սկզբունք ըրած է պաշտպանել կղերը անխտիր. յետագիմաց կողմը

բռնել և յարձակիլ աղատասէր թերթերու վրայ: Այս եռակի պաշտօնը կը կատարէ առիկա երկու կերպով. մին շողոքորթելով. միւսն ալ թշնամանելով: Վայ այն ազդին որու օրադրութիւնը այսպիսի ձեւերով մնացած է:

Ժամանակը յետագիմութիւնը սղոքելու և Իւնիֆա ու Լը Տեֆ խնկարկելու ազատ է. մենք ալ ազատ ենք ըսելու իրեն թէ ինք այսպիսի պաշտօն կը կատարէ:

Ժամանակը վիճաբանելու ատեն խնդիրէն չէ. դէլու և հակառակորդին անձնականին յարձակելու, օրինակի աղագաւ ազդային անդերի մ'առնիլ փառնոսեանին Խաւս դիւղի մէջ ալիւր և հացի փոթաթանձ քացած և պահաւ իշխող Ժամանակը երեւակայելու ազատ է. մենք ալ ազատ ենք ըսելու թէ վիճաբանութեան օրէնքը այնչափ ոտքի ներքև առնուելու, ազդային խնդիրի մէջ անոր ասոր կենսագրութիւնը դրելու աղայամատութիւնը դեռ նոր կը տեսնենք: Սակայն ի մասին արժանահաւատութիւնը արագային պատմութեան արժէքը ինչ կշիռ որ ունի, փանոսեանի պէս ազդասէր երիտասարդի և Իւնիֆա անձնական կեանքին նկատմամբ դրածներն ալ նոյն արժէքը ունին: Առ այժմ այսչափ կը խօսինք ժամանակէն հետ, իւր հետը ուրիշ անդամ աւելի երկար տեսութիւն մ'ընելու դիտաւորութեամբ:

ԾԱՌԱՅՈՒՄՆԱ

Արեւոտիք Յունկարի սկիզբէն նորէն սկսաւ հրատարակուիլ Բարիդի մէջ: Գործակալութիւնը Իզմիրի մէջ Ծառի գրատան յանձնուած է. ուստի որոնք որ կուզեն բաժանորդ ըլլալ այս թերթին, կրնան մեր զրատունը դիմել. տարեկանն է 25 ֆրանկ:

ՀԱՐԱԳԻՐ-ՏՆՕՐԷՆ

ԳՐ. ՉԻՂԻՆԿԻՐԵԱՆ

ԶՄԻՐՈՆԻԱ

ՏՊԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՏԵՏԵԵԱՍ